

Україна на переломі: національне і соціальне в повісті Тодося Осьмачки «Старший боярин»

Юрію Шевельову належить теорія про національно-органічний стиль в українській літературі [6, с. 161–195], від якої він пізніше відмовився. А проте творчість Тодося Осьмачки цілком відповідає такому визначенню. Зокрема його повість «Старший боярин» – це справді «наче сама Україна», за словами того ж Юрія Шевельова [6, с. 236]. За художньою силою прояву суто українського світосприйняття з творами Тодося Осьмачки може конкурувати хіба що поезія Шевченка, з якою образну систему письменника пов'язує спадкоємний зв'язок, хоча не менш виразною, особливо в «Старшому боярині» є присутність Гоголя. Але спорідненість Осьмаччиної поетики з Шевченковою й, особливо, з Гоголевими «Вечорами на хуторі поблизу Диканьки» пояснюється передусім спільними прадавніми народними джерелами їхньої творчості, зануреними в український фольклор, обрядову поезію й демонологію.

Дія «Старшого боярина» відбувається в 1912 р. в найблагодатнішу пору року – в першій половині літа, серед буяння розкішної природи, щедро напоєної сонцем.

Сонце становить центр пейзажних замальовок повісті, воно супроводить героїв, ніби спостерігаючи за ними з небесних висот. Осьмаччин антропоморфний образ небесного світила виразно відображає властиве давній аграрній культурі українців сприйняття Сонця як Вищої космічної сили, центру буття, яке призначив Всебог освітлювати й зігрівати землю і давати їй плодючість [1, с. 497]. Таке сприйняття відображає означення «життєдавче сонце», не раз ужите в тексті. Сонце – джерело світла й тепла, під його лагідним промінням усе оживає, радіє буттю, воно спов-

нює світ красою і спокоєм, як, наприклад, у такій картині червневого недільного ранку:

*«Кожні груди живої істоти дихали безмежною глибиною супокою і потуги, яка непомітно викликала сонцем з надр землі і переливалася в кожне стебло і в кожне живе серце. Дихали радісно, глибоко і з таким чуттям, яке говорило, що можна дихати ще радісніше, ще глибше і ще тихше...»**

Антропоморфне сприйняття сонця відображено і в оригінальному порівнянні його з господарем: «...йому здався день незвичайно тихий і широкий своєю пустою, але в якій сонце не могло потовпитися – бувши надміру великим, воно набирало величезних зусиль, аби розгорнутися на весь розмах своєї потуги. І, здавалося, воно почувало себе серед літнього дня так, як спітнілий, розпарений господар у маленькій коморі, увійшовши туди з поля дістати з бодні сала» (с. 30).

Особливо виразно зв'язок зазначеного образу з давнім солярним культом українців виступає в останньому, чотирнадцятому розділі повісті, де в картині сходу сонця небесне світило порівнюється з нареченою, яка напередодні весілля обходить село, запрошуючи родичів на своє свято: «...Вранішні пташині звуки він сприймав наполовину як співи дружок тієї молодої, що ходить по селу напередодні вінчання і запрошує родичів на весілля... А ті велетенські дві тополі, між якими були ворота в двір, світилися до розпеченого сходу блискучим ряботинням листків. З першо-

* Тут і далі цитуємо за виданням: Осьмачка Т. Старший боярин. План до двору / Т. Осьмачка. – К., 1998. – 240 с., зазначаючи у круглих дужках том і сторінку.

го погляду думка говорила, що то висять на гілляках тисячі маленьких дзеркалець, і ворущаться вітром, і світяться сонцем. Але де ж молода до цих вранішніх дружок та до блиску тополь, примочених досвітньою росою? Де вона, завітчана квітками від чола через голову аж до намист та до китиць, мішаних на спині широкими різнокольоровими стрічками. А! Ось голова її підводиться над селом. А її прикраси, зачепившись за садки та за хати і за далекий ліс, натяглися до небес, неначе пасма гарячого проміння. Сонце. Сонце! Це сонце так зустрічають півні. Це вони співають, а не дружки» (с. 93).

Сонце в образі нареченої пов'язане з давніми народними уявленнями про небесне світило як живу істоту, що грає. Згідно з цим віруванням, у дні великих свят Сонце на сході переливається різними кольорами або підскакує, миготить, зупиняється і т. ін. Про це явище в народі казали «Сонце до вінця йде». Елементи весільного дійства відображають і тексти українських колядок та щедрівок, де сонце уособлює жінку, господиню, а місяць – чоловіка, господаря, причому фольклорний мотив шлюбу небесних світил має прадавнє, ще індоевропейське коріння [3, с. 31].

Міфологічний образ сонця-нареченої пов'язано з прикінцевою сценою одруження героїв. Цікаво, що обряд вінчання, який відбувається в садибі тітки Гордія Лундика Корецької коло її свіжої могили, більше подібний до язичницького, ніж до християнського, що знов-таки символізує міфопоетичний зв'язок весілля і смерті, аналогічний періодичному вмиранню-воскресінню місяця й сонця та циклічному вмиранню-оживанню аграрно-рослинного світу та пов'язаних із ним божеств родючості [3, с. 31].

Фінальна сцена увиразнює міфологічну структуру всієї повісті, побудованої за принципом народної казки. Герой, якому

на початку твору кохана дівчина признає другорядну роль старшого боярина, дружка на своєму весіллі, у змаганні за неї з суперником проходить через низку випробувань – підступний обман, наклеп і вимушену втечу, щоб урешті перемогти і з'єднатися з панною Варкою в щасливому шлюбі.

І сюжет, і образне вирішення повісті визначає потужне міфологічне підґрунтя, занурення у прадавній світ українського фольклору, вірувань, ритуально-обрядової символіки.

Треба звернути увагу на те, що відображений у повісті солярний культ символізує не тільки життєдайність осяяного сонцем українського простору, насиченість усього живого міццю, потугою, життєвою силою. Під благодатним сонячним теплом на щедрій землі формуються злагожені, гармонійні стосунки людини з довкіллям.

Сонце у Т. Осьмачки – джерело життя, джерело любові. Характерно, що ліричний відступ, у якому культ сонця трактується саме в такому художньому сенсі, подано в одинадцятому розділі, де описані події – два жорстоких убивства в землянці лісових братчиків – далекі від любові й гармонії. Щоб зняти напругу й полегшити горе від загибелі товариша, братчики співають над його тілом пісню – і її слова також нагадують не про мир і злагоду, а про колишню збройну боротьбу:

Ой де ж ті дороги, що йшли гайдамаки?
Де ножі та зброя і сідла шовкові;
Де вольної волі свячені ознаки,
Де гетьманський поклик і в якому слові?
(с. 72).

До цих пісенних слів автор подає такий ліричний коментар:

«Ох, ні, це не про горе промовляє пісня, а про невмирущу любов, що з предвіку світить над землею і зветься сонцем, яке кожної весни з найтвердішого дерева витягає найм'якші листочки і не перерве

жадного. А соловей бачить таке диво, і не витримує, і співає: «Люблю, люблю!» І весь Копітанівський ліс, і Будянський, і Макиївський, і Лебединський шепочуть листям: «Люблю, люблю!» І цей шепіт зливається з криком співочого птаха і гарячим весняним гомоном пливе з-над лісів до неба, де висить крижаний місяць, який розтає у піднятій аж туди запахущій та зігрітій маленьким співочим серцем земній духоті. І хвилі того травневого, золотого, туманного чаду важніють від того, що розтав місяць, і осідають на яри, на долини, і плывуть в українські села. Ним дихають діди, баби, жінки, і хлопці, і дівчата і шепочуть одне другому: «Люблю, люблю, люблю» (с. 73).

У цьому відступі письменник розвиває один із центральних мотивів Шевченкової поезії, що трактує криваві конфлікти, війни як трагічну суперечність між лагідною красою природи і людським буттям, як порушення з боку людей світового ладу, призначеного Творцем для добра й любові.

Для прикладу можна навести хоча б такий фрагмент із «Гайдамаків»:

Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рясом,
Барвінком укрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
Вранці зустрічають...
Рай, та й годі! А для кого?
Для людей. А люде?
Не хочать на його й глянуть,
А глянуть – огудять.
Треба кров'ю домальовать,
Освітить пожаром:
Сонця мало, рясту мало
І багато хмари.
Пекла мало!.. [5, с. 103–104].

У повісті Т. Осьмачки гармонізує початок уособлює не тільки світ природи,

йому відповідає й традиційний господарчий лад української сільської громади.

Тернівка, в якій відбуваються описані в повісті події, – це ідеалізований образ наддніпрянського села початку ХХ ст. Центром, що консолідує сільську громаду, виступає церква і садиба священника, а панотець Дмитро Діяковський виконує роль доброго батька, ідеального хазяїна, який уміє дати лад і власному господарству, і всій парафії.

Описуючи господарство священника, Осьмачка застосовує фольклорний прийом – дає низку запитальних речень з однаковою відповіддю: «У кого був зразковий, на три з половиною гектари, фруктовий сад і двір в охайності і чистоті великий? У панотця Дмитра Діяковського. У кого слуги були у путящій нелатаній одежі і конче миті раз на тиждень у домашній лазні? Чиї турми скотини рогатої і свиней потовпом за селами захрясали поля? Чиї гуси й качки криком своїм заглушали на ставку голоси рибалок?..» (с. 34).

Так само дбайливо панотець ставився до своїх парафіян, опікуючись усіма, хто потребував допомоги – бідними, сиротами, найстаршими тернівчанами. Священник разом з учителем дбав і про освіту селян, поширюючи серед них газету «Рада», українську художню літературу, тобто національно орієнтовані видання.

Своєю благодійною діяльністю Діяковський заслужив довіру й любов парафіян, сільська громада Тернівки була подібна до великої патріархальної родини, в якій панотець був добрим турботливим батьком: «І коли дзвін лунав з тернівської церкви, скликаючи вірних на молитву, чи то в неділю, чи в суботу, то серце в кожного українського селянина здригалось від теплового почуття кривдності і спільності однієї долі зі своїм шановним панотцем» (с. 35).

Та в цей «світ солодкої і людяної рівноваги» втручається зла сила, яка руйнує

родину панотця Діяковського, а разом з нею і налагоджене його невтомною працею життя Тернівки. Втіленням руйнівних демонічних сил виступає в повісті страшний дід Маркура Пупань. Попри реалістичні соціальні характеристики – Пупань служить у пана Терещенка лановим, охороняє його поля – цей персонаж виділяється з-поміж інших виразними міфологічними рисами. Маркура Пупань постає в образі вершника на чорному коні, наділеного надзвичайною фізичною і сексуальною силою. Об'їджаючи свою займанщину, він мужиків, що траплялися йому з краденою соломою, убивав на місці, а жінок гвалтував і відпускав додому, та ще й з пашнею. «Та так пускав, – розповідає тітка Корецька небожевї, – що та жінка навіки губила голову і вже ніколи не думала про свого чоловіка, а тільки марила страпним дідом і вдень, і вночі» (с. 21).

Вичекавши час, коли отець Дмитро поїхав із Тернівки до Петербурга як обраний селянами представник четвертої російської Думи, Маркура вчинив наругу над дружиною панотця Мартою, після чого вона збожеволіла і загинула. Довідавшись по приїзді в Тернівку про цю трагедію, Діяковський почав з горя пити, опустився і занехаяв господарство.

Письменник приділяє значну увагу описові розорення й запустіння колись міцного селянського господарства, що засвідчує важливість цієї теми в художній структурі повісті. Сцені остаточного спустошення садиби священника після того, як її залишає дочка Діяковського Варка, присвячено весь десятий розділ, у якому дід Гарбуз і Дунька, що працювали у панотця, спостерігають за тим, що відбувається у дворі, покинутому хазяями, і намагаються захистити господарство від розкрадання, оскільки до двору потай приходять сусіди пожитися дармовим майном. Дунька бачить, як на її очах дворовий

собака, який ніколи не чіпав курей, розриває півника – «і зрозуміла вона, що в собаці прокинувся звір, зачувши безборонну пустиню людської садиби» (с. 65).

Мотив розорення, перетворення впорядкованого, доглянутого хазяйства на пустку повторюється і в сцені смерті Горпини Корецької після нічних відвідин непроханих гостей: «...все господарство лишилося серед ночі з розчиненими ворітьми, аби входила і непрохана пустиня, і той час, що не міряється ніякими годинниками, ні календарями» (с. 53).

Тему руйнації, спустошення церковних і господарчих осередків розширюють у часових вимірах, виводячи її за межі конкретного часу й простору, і два ліричних відступи, в яких Осьмачка виливає свою тугу за зниклими садибами священників. Один із них починається такими словами: «Ох, як я любив вас, священні садиби в Україні. Ви вже позникали, але моя уява уперто тримає вас цілими, аби завдати більше горя кругом осиротілому серцю» (с. 66).

Історичної часової тяглості надає зазначеній темі й згадка про колишні татарські набіги, яка виникає в асоціативному порівнянні з діями епізодичного персонажа – кривого крамаря Оліяна, що намагається зірвати двері покинутого хазяями дому, гатячи в них дривітнею: «І 1240 рік, коли татари зброєю, схожою на дривітні, що звалася таранами, руйнували стіни старої української столиці Києва, нагадував сумну цю подію» (с. 63).

Неодноразове повторення в повісті мотиву нищення й загарбницького спустошення впорядкованого господарства, введення цієї теми в ширший часовий контекст надає їй глибинного художнього смислу, який полягає у протиставленні двох різних способів буття – мирного хліборобського господарювання на своїй обжитій землі, у гармонійній єдності з при-

родним доквіллям, і хижацького розбою, що живиться розоренням чужого добра.

Зазначена опозиція увиразнюється, якщо порівняти образне вирішення позитивних і негативних персонажів твору, зокрема двох головних антагоністів – Гордія Лундика, якого на початку повісті панна Варка запрошує бути старшим боярином на своєму весіллі, і Харлампія Проня, з яким збирається одружитися. Смертельними ворогами Лундика і Проня робить не тільки суперництво за руку панни Варки, дочки панотця Діяковського. Їхнє протистояння пов'язане з ідеологічним розколом у тогочасному українському суспільстві. Лундик представляє ту частину інтелігенції, яка вийшла з селянства, зберігає міцний зв'язок із ним і, пройнята ідеєю української державної самостійності, вбачає свою місію в поширенні цієї ідеї серед селянства. Для Проня ж, якого Гордій називає «доморослим кацапом», України як такої не існує, він вірно служить імперії, за що російська влада дозволяє йому багатіти. Подібно до російського дворянства, Пронь сприймає діячів українського руху як «мазепинців», прибічників «зрадницького сепаратизму». Під час суперечки з Лундиком Пронь погрожує йому: «А цей револьвер на те вам показує, щоб ви бачили, що є ще поміщики, хоч і з місцевих громадян, але інтереси яких однакові з поміщиками всієї Росії. І що у вашу Україну, коли вже простягне руки по мою землю, я стрілятиму, як у дику свиню!» (с. 44).

Харлампій Пронь уособлює ті ж ворожі українству сили, що й Маркура Пупань, який служить у поміщика московської орієнтації. Характерно, що Пронь після смерті Маркури купує собі чорного коня, схожого на Маркуриноного Ремеза, щоб, за його ж словами, «їздити у своїм господарстві і до тих селян, у яких і досі не втих розголос про Маркуру. Аби їздити і нагадувати мужикам, що мають у мені та-

кого добродія, якого вони убили колись» (с. 44). У враженій національною зрадою хворобливій уяві Проня народ, з якого він вийшов, постає у збірному образі ні на що не здатної нікчемної голоти, навіки приреченої підкорятися московському панству.

Спадкоємний зв'язок Проня з Маркурою як носієм хижацького, розбійного способу життя засвідчує й те, що під час нічних відвідин Корецької, в домі якої Пронь шукає її небожа Лундика, він ввижається переляканій жінці в потойбічному образі Маркури. Деякі деталі в художньому зображенні цього епізоду, насиченого міфопоетичними алюзіями, зокрема, тривожне очікування біді, спричинене віщим сном, тупіт кінської ходи, до якого жінка прислухається, притуливши праве вухо до землі, поява двох вершників і свист у дворі, знов-таки викликають чіткі асоціації з давніми набігами кочовиків.

Загарбницький, хижацький характер панування в Україні московщини з її ментальністю орди підтверджує та підтримка, яку вона надає і Маркурі, і Проню. Дозволяючи Маркурі чинити злочини й наругу над жінками, влада тримає сільську громаду в постійному страхі. Більше того, вона використовує розбійника для розправи над свідомими українцями, як це сталося з родиною Діяковського. «Шановний господар, – каже про панотця Пронь, – на початку своєї священицької діяльності справді був небезпечний існуючому ладові. А тепер уже все гаразд» (с. 44).

Ці слова московського прислужника доводять, що влада цілком свідомо віддає українське село на поталу злочинцям, оскільки розвиток сильних заможних господарств становить небезпеку для її панування в Україні. Сильне селянство, що відчує себе господарем своєї землі, а про зростання його національної свідомості подбають освічені вихідці з його ж середовища, загрожувало покласти край царю-

ванню імперії на благодатних українських землях.

Усвідомлюючи небезпеку українського руху, імперія спрямувала на його придушення весь свій репресивний апарат. Як показує Осьмачка в «Старшому боярині», московська влада дозволяла багатіти тільки своїм вірним прислужникам. Їхнє майно вона ревно охороняла. Пронева челядь пропускає гостей до свого пана тільки у супроводі поліцейського. «Та в нас такий лад, – пояснюють Гордієві, – що кожну людину, яка хоче до пана, веде поліцейський» (с. 80).

Водночас поліція, попри скарги селян, жодним чином не реагує на сваволу злочинців, і безкарність того ж Маркури робить його «владником і царем» над селянами.

Специфіку тогочасного розвитку села в Російській імперії, нагадаємо, визначала аграрна реформа Столипіна, яка була спрямована проти общини і передбачала створення міцного, заможного селянства, що стало б опорою самодержавного режиму. Селянам дозволялося селитися осібно, «на відрубках» (хуторах) і брати у свою власність достатньо землі. Столипінська реформа мала найбільший вплив в Україні, оскільки відповідала тут старим традиційним формам землеволодіння [2, с. 90].

Водночас економічна реформа на селі поєднувалась із шовіністичною українською політикою, оскільки, давши селянам певну свободу ведення господарства, уряд не міг допустити зростання в цій верстві національної свідомості. За підтримки Столипіна в березні 1908 р. у Києві було створено «Клуб російських націоналістів» з метою «поборювати польський тиск і українофільство» [2, с. 89]. У грудні 1909 р. клуб домігся рішення думського підкомітету у справах освіти про недопущення викладання української мови у школах. Ще одним тяжким ударом по українському ру-

хові став циркуляр Столипіна від 20 січня 1910 р. із заборonoю реєструвати будь-які чужорідні («инородческие») товариства й видавництва, куди було включено й українські [2, с. 90]. В цей час у російських шовіністичних колах набув поширення термін «мазепинство» як принизливий ярлик для українського руху.

Однак репресії не могли зупинити швидкого зростання національної свідомості українців. Як зазначає Я. Грицак, «національному рухові українців вдалося зберегтися і розвинутися завдяки тому, що заборони і репресії торкнулися тільки його видимої частини – політичного керівництва та культурно-просвітніх організацій. На відміну від попередніх десятиліть він зміг діяти через інші, на перший погляд, національно нейтральні товариства – земства і кооперативи. Тисячі сільських фельдшерів, агрономів, земських статистиків, кооперативних діячів вели щоденну і непомітну мурашину роботу щодо освідомлення селянства. Швидкий розвиток української революції у 1917 р. не був би можливим без неголосних здобутків передреволюційного десятиліття» [2, с. 91].

Отець Дмитро Діяковський і Гордій Лундик – персонажі, що, очевидно, є виразниками світогляду автора, належать до тієї частини української інтелігенції, яка вважала українське селянство єдиною на той час соціальною верствою, на яку слід спертися в боротьбі за національне визволення. Ця частина свідомого українства не приймала впливової в той час соціал-демократичної ідеології у зв'язку з тим, що соціалістична ідея спиралась на міський пролетаріат як основну рушійну силу майбутньої революції, а міське робітництво в Україні в основній своїй масі було зрусифіковане. Показовою в цьому зв'язку є оцінка діяльності одного з чільних провідників тогочасної української соціал-демократії Володимира Винничен-

ка, яку дає отець Дмитро: «Він (В. Винниченко – Л. М.) великий митець, але стоїть на хибному шляху. Він пішов за загальною європейською модою, що має тенденцію до зміни цілосвітніх порядків, яка для своєї мети обрала найрухливішу частину людей: міську голоту і міське робітництво, прискикуючи сюди теж, але вже як додаткову силу, і селянську нужду. Таким чином, Винниченко відгородив себе від монолітної, багатомільйонової і рідної дрібновласницької стихії, яку трудно зачепити якимись агітаціями, скерованими до зміни нелюбих політичних порядків... А якби він був удумливіший, то й не сховався би на чужі манівці, а помагав би своєю творчістю зміцнюватися селянству морально і духовно, незалежно від сусідства загребущего та від лукавства їх сичущого» (с. 42–43).

Водночас у повісті відображено й слабкість селянського визвольного руху. Вкрай наївною, а відтак безнадійно програшною видається тактика протидії цілям столипінської реформи, яку пропонує отець Дмитро в заснованому ним таємному лісовому братстві під назвою «Перший курінь вільних українців». Формулюючи в статуті завдання братства, його засновники використовують, до речі, ту ж соціалістичну ідею експропріації капіталу, але надають їй національного характеру. «Повинність кожного члена, – записано в статуті, – є безумовне послухання старшини цього братства, яке правує свою діяльність на те, аби в російського поміщицтва на нашій землі віднімати силою гроші і передавати їх обезземеленим селянам, перетворюючи так все населення в маєтне» (с. 69).

Вражає наївністю план експропріації. Він полягає в тому, що в кожній економії чи фермі братство матиме свого таємного агента, який «слідкуватиме за робітниками і в роботі, і в побуті, і, помітивши, що якийсь працює не для пропою чи гулянки, а для того, щоб вибитися із злиднів», да-

ватиме непомітно для інших гроші у розмірі від 500 до 1000 карбованців і портрет українського діяча культури чи політики з тим, щоб селянин негайно купував хату або матеріал для будівництва і ґрунт для господарства. «Збудувавши собі оселю, – зазначав статут, – він як прикмету свого щастя на ціле життя мусить тримати в господі даний портрет» (с. 69).

Викладена в статуті «Першого куреня вільних українців» програма демонструє незрілість неповної нації, позбавленої внаслідок імперської асиміляційної політики таких провідних у націєтворчих процесах верств, як спадкова аристократія і міська буржуазія. По-дитячому наївною утопією є і віра братчиків у можливість справедливого перерозподілу власності на користь українців в умовах національної неволі та покладання надій на такий спосіб виховання українського патріотизму, як дарування селянам портретів українських діячів.

Нереальність здійснення спланованого сценарію в середовищі малограмотного селянства засвідчує конфлікт між двома членами товариства з приводу злощасних портретів, які один із них відмовляється роздавати селянам, заявляючи, що це – портрети «арештантів», причому до «арештантів» залічує й Шевченка. Непримирненість позицій і анархічна нестримність вдач обох опонентів призводить до кровопролиття, внаслідок якого обидва братчики гинуть.

Важко сказати, скільки вигадки, а скільки реальності в Осьмаччиній історії про шляхетних розбійників, які хочуть усунути економічну дискримінацію українців у такий своєрідний спосіб. У всякому разі головний герой, якому братчики допомагають помститися своєму ворогові, не залишається з ними. Попри те, що йому доводиться вбити Проня, він не приймає насильства як методу боротьби. В бунтах і революціях Лундик убачає деморалізую-

че начало – і в його міркуваннях з цього приводу знову чуємо полеміку з інтернаціональною соціал-демократичною ідеологією: «...мене, вчителя душею, дики обставини нашого життя кинули на бунт, у який я ні на крихотку не вірю. Я певен у тім, що він доведе бунтівника до деморалізації і до погибелі. Бо там, де революціонер не зв'язаний широким національним рухом, він робить своєю совістю всякі вибачення і спонуки, які діють на етичні принципи так, як вогкість на блиск залізної бляхи» (с. 90).

Місію тих, хто хоче служити майбутньому визволенню України, Лундик пов'язує з просвітницькою діяльністю, що має охопити якнайширші народні кола: «... я вірю, що нині тільки школа здатна розворушити живу думку в наших людей, що тільки вона є джерело живої води, яке споліскує їй душу і промиває очі, забруднені тисячолітньою недугою. Я не боюся, що воно на нашій землі зараз заросло осокою і татарським зіллям. Бо знаю, що його плесо тільки тоді блищить чистотою своєї течії, коли українські руки з любов'ю розгортають над ним усяку болотяну рослинність, аби туди дивилося небо і життєдавче сонце» (с. 89–90).

Культурно-просвітницька праця в широких народних масах, до якої в той час прилучилося багато представників української інтелігенції, поєднана з економічним зростанням села, була закономірним етапом у процесі формування модерної української нації, що мав завершитися відокремленням від імперії і створенням своєї суверенної держави. В такий спосіб відбувалося мовно-культурне самоствердження з наступним утворенням незалежних держав багатьох народів. Так рухалися до національної держави чехи й словаки, такий шлях пройшли народи Балтії, де так звані сірі барони, вихідці з верстви заможних селян, створили міцну основу для формування національної еліти, яка змогла в міжвоєнний період відтіснити від влади й економіки у своїх країнах чужоземних конкурентів і надати процесові мовно-культурного відродження незворотного характеру [4, с. 271].

В Україні ж подібний успішно розпочатий у перші десятиліття ХХ ст. шлях формування самостійної нації був перерваний новітньою, ще брутальнішою, ніж колишня, навалюю східної орди. Цій трагедії присвячено наступні твори письменника – «План до двору» і «Ротонда душогубців».

Література

1. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – 2-ге вид., стереот. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття / Я. Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
3. Москаленко М. Фольклорний алфавіт давньоруського космосу / М. Москаленко. – К.: Золотослов, 1988. – 294 с.
4. Ткаченко О. Українська мова і мовне життя світу / О. Ткаченко. – К.: Спалах, 2004.
5. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. / Т. Шевченко. – К.: Наук. думка, 1989. – Т. 1. – 784 с.
6. Шерех Юрій. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології / Юрій Шерех. – Х.: Фоліо, 1998. – Т. 1.